

THE TEACHER THEOPHILOS KAIRIS (1784 – 1853) AND HIS BULGARIAN STUDENTS

Abstract: The publication presents the conceptual and philosophical influences of the Greek enlightener Theophilos Kairis (1784 - 1853) on some of his students – Bulgarians. These alumni in turn developed the ideas of European enlightenment and patriotism in the 19th century.

Author information:

Milena Georgieva

Assistant, PhD,

Department of Music aesthetics, music education and performance

Faculty of Education,

Konstantin Preslavsky University of Shumen

✉ m.a.georgieva@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

Bulgarian Revival, 19th century, Teofilos Kairis, Education

В хронологичен план просвещенските процеси сред балканските народи се разгръщат с известно закъснение. Балканското просвещение обхваща онези явления в духовната сфера, които започват да се наблюдават около средата на XVIII в. и през целия XIX в., чиято цел е да предизвика подем във всички сфери на културата: в научното развитие, в моралното и духовното извисяване и накрая да доведе до националното възраждане. То става тясно свързано с европейското, като носи свои специфични черти, свързани с идеологията, политиката, религиозните и етническите условия, които се формират в региона по времето на последния период от османското владичество.

В исторически план от втората половина на XVIII в. в Гърция, където просвещенските идеи проникват по-рано в сравнение с останалите балкански страни, настъпва дълбоко разцепление сред представителите на интелигенцията. Просвещенското движение се разпростира в много сфери на обществения живот и на първо място в образованието и знанието на човека. Аналогични процеси протичат и по време на Българското възраждане, което не е изолирано явление и се намира в най-тясна връзка с гръцката култура, поради зависимостта си от своя духовен домен. То, макар и бавно става „част от общия европейски процес” и затова европейските степени на развитие Ренесанс, Просвещение и буржоазен революционен преврат са валидни и за него. Ренесансът и Просвещението обаче започват да влияят сравнително по-късно и в известен смисъл са променени от времето и условията, затова могат да се определят като балканизирани европейски степени на развитие¹.

През разглеждания период на територията на Балканите се издават и преиздават множество преводни и оригинални творби – богословски трудове, но също и книги, издадени чрез дарения и разпространявани с търговски успех от учени търговци. Превеждат се и стават достойни произведения на френските просветители, литературни творби, научни съчинения (математика, физика, философия и др.), сред които и текстове, възприемани като твърде свободни дори в Западна Европа (напр. съчиненията на Волтер). Правят се преводи на библията

¹ Димков, Н. Възрожденска литература. Граници на българското Възраждане, Шумен, 2005, с. 9.

и на много англосаксонски учебници на „съвременните балкански езици“ (гръцки, арменски, български). Заражда се „модерната“ балканска журналистика (най-важният пример е мисионерската печатница в Смирна) и особено модерното образование. Училищата се снабдяват с литература по „модерните дисциплини“. Издават се и оригинални произведения, в които ясно са доловими новите идеи, като от политически манифести и проекти за конституция и се стига до литература, поезия, сатира и т.н. Същевременно почти навсякъде на Балканите търсенето на нормативно национално минало е съществена част от градежа на нацията и средоточие на водещите дебати по онова време: дебатите за езика, етногенезиса и национализацията на църквата и т.н. В процеса на формиране на нациите, всеки един от балканските народи разкрива своите самовъзприятия и репрезентациите на европейската другост в двата края на една и съща ос.

Тук може да се спомене и развоя на важния въпрос за връзката на славянството с православието като културен и цивилизационен противовес на „европеизма“. Трябва да се признае също, че значителна част от българите и сърбите, например, смятат Европа за различна и нерядко противоположна на славянството и православието. Отличително е, че както сърбите, така и гръците стават преносители на „знанието за Запада“ през XIX в., но последните категорично отхвърлят идеите и доктрината на славянството, силно преследващи своята „Мегали идея“. Сърбите, в това време демонстрират стремеж да са духовните и политически водачи, възпитани в традициите на двете имперски периферии (руската и австро-унгарската) или идентифициращи се с тях². Тъкмо в тази интелектуална среда се формира (чрез училищата и печатните текстове) първото поколение балкански, включително и български, възрожденци-националисти. Те също, както и представителите на всички балкански народи, залагат в програмата за национално възраждане темата за знанието, като двигател на прогреса и феномен на човешката цивилизация. Българите също се впускат в общоевропейския устрем новото време, към науките и знанието, към познанието на света.

Неравномерното развитие на исторически закъснялото Българско Просвещение³ е в логическа връзка с появата на просветителските течения в националното възраждане на балканските народи и обяснява по-пълно някои специфични особености на съществуването му с българското националнопросветно движение. То се активизира в първите десетилетия на XIX в., когато българското националноосвободително движение, поставяйки си на пръв план културно-просветни задачи, придобива значение на основен фактор за обществения прогрес и за формирането на българската нация. Дотогава в България не е имало подходящи условия за по-широко възприемане на идеите на Просвещението въпреки плодотворната дейност на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. В отличие от Гърция, чиито дейци през целия XVIII в. издават типично просвещенски произведения („Теоретична география“, „Педагогика“ и „Апология“ от Мисиодакис, „Логика“ от Вулгарис, преводи от Волтер и други западноевропейски мислители и пр.), в България се забелязва повишен интерес предимно към историографските, педагогическите и някои нравоучителни съчинения, чрез които се набелязват и стават актуални задачите на националното развитие на народа. Показателни са будителската роля на „История славянобългарска“, книжовната дейност на Софроний Врачански, д-р Петър Берон, Васил Априлов и други техни съвременници. Българското просвещение се поражда през втората половина на XVIII в. и се разгръща през XIX в. в условията на чуждо политическо и религиозно владичество.

² Georgieva, M. FOR PAN-BALKAN DIMENSIONS OF MODERN NEW BULGARIAN EDUCATIONAL MOVEMENT. Issue 33, May 2017, 96-112, p. 98. http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/96_112_Milena_Georgieva_FOR_PAN_BALKAN_DIMENSIONS_OF_MODERN_NEW_BULGARIAN_EDUCATIONAL_MOVEMENT.pdf (20.04.2021).

³ Колев, Й., Атанасова, Витанова, Н., История на педагогиката и българското образование, УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2005, с. 232.

Проникването на просвещенските идеи се осъществява с посредничеството на младежи, учещи в Гърция, Сърбия, Русия и Западна Европа. То се вписва в контекста на европейското Просвещение с култа към знанието, науката и образованието и стремежа към масова народна просвета. Въпреки достиженията на представителите на националните интелигенции през първата четвърт на XIX в. населението на съответните народи е до голяма степен неграмотно, най-вече българското население е почти изцяло неграмотно. Доколкото има грамотни и просветени люде, то те са възпитаници на чужди училища, главно гръцки. Начало на движението за ново светско училище в българските земи поставя д-р Петър Берон със своя „Рибен буквар“, излязъл от печат през 1824 г. Решителен прелом обаче настъпва едно десетилетие по-късно, когато едно след друго се откриват нови огнища на знанието – българските училища. За около 15 – 20 години цялата страна се покрива с мрежа от училища, в това число девически, класни и средни, които стават разсадник на светски знания и националноосвободителни идеи. До началото на 70-те години на XIX в. техният брой надхвърля 1500⁴.

В исторически план българското просветно движение и образование се свързва с новогръцката просвета и училища. Дейците на Гръцкото възраждане (просвещение) са учители, преводачи, автори на учебници и на трудове по философия и история. Те допринасят твърде много за преустройството на образователната система на Балканите и за разпространението на идеите на европейското Просвещение. С голяма популярност се славят още приживе просветителите в Смирна – Григориос Сарафис, Естатиос Петру, Вениамен Лесбоски, Теофилос Каирис, тези от остров Хиос – Константинос Икономис, Константинос Кумас, Стефанос Икономос, Неофитос Вамвас и Константинос Вардалахос.

Значимо влияние върху нашата просветна мисъл има и Великата национална школа в Цариград – Куручешме, която води началото си от висшите византийски школи. В много добрите училища в Кидония, Хиос, Янина и Смирна, също са учат много българи. А в Атинския университет продължават образованието си Иван Селимински, Григор Пърличев, Константин Миладинов и др. Българи учат в гръцки училища в румънските княжества и тези в Букурещ, Брашов и Яш. В столицата на Румъния Букурещ, в т.нар. Бейска академия – Гръцкото училище учат Софроний Врачански, Райно Попович, Стефан Богориди, Петър Берон и много други.

Твърде малко известно е, че 12 значими личности-български патриоти и просвещенци получават своето образование на гръцкия остров Андрос. Сред тях са: Иларион Макариополски, Стоян Чомаков, Захарий Струмски, Константин Фотинов, Иван Добровски, Иван Момчилов, д-р Иван Селимински, Пловдивския митрополит Паисий и други. Те са ученици там на известния педагог **Теофилос Каирис (Θεόφιλος Καΐρης⁵)** – виден представител на Гръцкото просвещение.

В основаното от него училище на о. Андрос (най-северният гръцки остров от Цикладските острови, между о. Евбея и о. Тинос), преподаваният от него елинистичен патриотизъм повлиява много на българските му възпитаници, за придобиването на национално самосъзнание.

Следващите редове са посветени на изявения гръцки педагог и на най-забележителните постижения на неговите български възпитаници.

В българската литература името и дейността на Каирис са бегло споменавани във връзка с факта, че съответният български възрожденец е негов ученик.

⁴ **Атанасова, В.** Дисциплината в българското училище през Средновековието и Новото време. УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2016, с. 31.

⁵ **Περτέσης Δ. Θεόφιλος Καΐρης, ο φιλόσοφος της νεότερης Ελλάδας που ξεπέρασε τα εσκαμμένα, 14 Φεβρουαρίου 2010,** <<https://www.tempo.gr/themata-afierwmata/2086-theofilos-kairis>>, (20.04.2021).

Специално проучване на неговата биография, идейно-философско наследство и приноси все още няма от български автор. Но в историографски план може да се направи следния ретроспективен преглед.

Едно от най-ранните споменавания в българската научна книжнина за училището на «остров Андрос» е в труда на Юрдан Иванов, излязъл през 1893 г., посветен на българския периодичен печат⁶.

Следващото споменаване на името на педагога Каирис е от Иван Шишманов. През 1896 г. излиза трудът му «Иван Добровски (По лични спомени и съобщения)», публикуван в книжка 7 – 8 на списание «Български преглед»⁷, в следствие от следното събитие. През зимата на 1894 г., като главен инспектор към Министерството на народното просвещение Шишманов е командирован в Пловдив, за да проучи причините за възникнал ученически бунт в Пловдивската гимназия. Той се среща с престарелия вече ученик на Т. Каирис – Иван Добровски. В резултат на разговорите им инспекторът записва въпросите и отговорите. Както подчертава Шишманов, това е „единственият способ“ да се „извади нещо от толкова редките наши ветерани”⁸.

През същата година – 1894, Иван Шишманов публикува и студия, посветена на Константин Фотинов, също ученик на Каирис. В нея са споменати имената и на други българи, също възпитаници на гръцкия педагог, от Андроското училище⁹.

Излезлите по-късно от печат изследвания на български автори, засягащи по различни поводи училището на остров Андрос, се опират изцяло на изнесените от И. Шишманов сведения¹⁰. Сред тях са следните изследователи: енциклопедистът Лука Касъров¹¹, историографът Милан Радивоев¹², литературният историк Боян Пенев¹³ и публицистът-юрист Стефан С. Бобчев¹⁴. Последният съобщава и подчертава значението на създаденото дружество от младите българи, учили на остров Андрос, в школата на Каирис. То е било известно като «Славяно-българско ученолюбиво дружество», което имало свой устав и цели¹⁵. Членовете на дружеството се събират два пъти седмично и се занимават с четене на славянски книги. Например, «Иларион превежда псалтира от славянски, т.е. от църковнославянски на български, а Добровски чете руски превод на съчинение на Жан-Жак Русо като прави граматически разбор»¹⁶. Според биографичните данни на Иван Момчилов, това дружество бива основано по инициатива и на Иларион Стоянов Михайловски (1812 – 1875), бъдещият архиепиеп Иларион Макариополски. А Б. Пенев обръща внимание на духа на еволюционизъм и либерализъм в устава на дружеството, като търси връзка между тази политическа тенденция, доминиращата атмосфера на школата на Каирис и идеите на Просвещението.

⁶ **Иванов, Ю.** Български периодически печат от възраждането му до днес. Т.1, (Посвещава се на Михаил Иванов-доктор на медицината), Държавна печатница – София, С., 1893, с.17 – 21, с. 17, <https://books.google.bg/books?id=zzwtAQAIAAJ&printsec=frontcover&hl=bg&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>, (05.06.2021).

⁷ Този труд на Ив. Шишманов е поместен по-късно и в изданието «Избрани събинения», Том I. Българско възраждане. Студии, под редакторството на Г. Димов, София, 1965, с. 298 – 332.

⁸ **Данова, Н.** Иван Добровски в перспективата на българския XIX век. ИК „Валентин Траянов”, София, 2008, с. 7.

⁹ **Шишманов, И.** Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга 11, София, Държавна печатница, 1984, с. 641.

¹⁰ **Данова, Н.** Иван Добровски в..., с.10.

¹¹ **Касъров, Л.** Енциклопедически речник. Т. 1. Пловдив, 411 – 412.

¹² **Радивоев, М.** Биографията на Иван Николов Момчилов с кратък очерк за просветителната му дейност (1819 – 1869). С.,1912, 6 – 10.

¹³ **Пенев, Б.** История на новата българска литература. I-во издание, София, 1930 г.

¹⁴ **Бобчев, С.С.** Преглед на български печат (1844 – 1894). Пловдив, 1894, с. 24 – 25; 57 – 58.

¹⁵ **Данова, Н.** Иван Добровски в..., с. 9, 123, 130.

¹⁶ **Данова, Н.** Иван Добровски в..., с.129.

Кратка информация за училището на Теофинос Каирис на остров Андрос се намира също в изследванията на Стоян Маслев и Афродита Алексиева, посветени на гръцките училища за формирането на българската интелигенция през Възраждането¹⁷.

Според изследователката Надя Данова, за българските ученици на Каирис дава сведения и гръцкия историк Д. Пасхалис. Въз основа на архива на Каирис и други източници той съобщава имената на учениците в това училище. От голям интерес са и материалите от симпозиума, посветен на гръцкия просветител, състоял се на о. Андрос през 1984 г., както и изследванията на Я. Карас, разкриващи приноса на Каирис в развитието на научната мисъл в Гърция¹⁸. От българските архиви сведения могат да се извлекат от масивите за Иван Селимински, Константин Фотинов, Иван Добровски, Георги Золотович, Иларион Макариополски и др.

Основно съвременни гръцки учени – теолози и философи спират вниманието си върху идеите на Теофинос Каирис, като реформатор на църковно-религиозните учения.

Теофинос Каирис е изключителен философ и учен със завидни познания в областта и на юридическите науки. Каирис създава в училището на о. Андрос богата библиотека, със заглавия на автори като Гроциус, Пуфендоф, Бекария, Бентам, Кондорсе. Освен богатата литература, свързана с правния живот на свободната гръцка държава в библиотеката има и издания по каноническо право, също и търговска литература, даваща много практически знания. Сред възпитаниците на Каирис са 12 българи, които по-късно вземат активно участие в решаването на обществено-политическите въпроси на българското общество, в просветните процеси и църковно-националните борби¹⁹.

Теофинос Каирис се счита за създател на философско-религиозното и обществено явление Теосебизъм в Гърция. Неговото дело е пионерно и е свързано с опита да представи на Гърция либералните идеи на Западна Европа и Просвещението. Неговата личност допринася за формирането на редица български представители на интелигенцията от първата половина на XIX век, но същевременно тя е обект и на крайно противоречиви оценки и до днес²⁰.

Ето и малко повече биографични бележки за него: Теофинос (Томас) Каирис, е роден на 30 октомври²¹ 1784 г., на остров Андрос, в заможно старо островно семейство. Умира на 68 годишна възраст, на 25 януари 1853 г. в Цариград.

На осемгодишна възраст той започва образованието си в училището за сираци „Света Богородица“, известно като Кидони (Евали) в Мала Азия. Там неговият чичо – Софронио Кампанакис служи като енорийски свещеник. Има сведения, според които Карис учи и в училищата на островите Патмос и Хиос, като там са му преподавали учените Атанасиос Парис и Доротеос Проейос. На 18 години става свещеник. През 1800 г. Каирис се завръща в Кидония, за да завърши обучението си във Висшето училище на града Кидони – Философската академия. В тази академия, като студент на известния учен Венги (1762 – 1824) Каирис е дълбоко повлиян от съвременните възгледи на Левиос за природните науки. Всъщност, под ръководството на Вениамин Лесвиос (1802 – 1812) Академията Кидони (на о. Кидония) се превръща в едно от най-добрите училища за висши науки. На 18-годишна възраст Теофинос става монах, тъй като всеки студент може да има достъп до богатите библиотеки. Първо учи в богословско училище в Смирна и там е ръкоположен за гръцки православен свещеник. Ползва старогръцки, латински,

¹⁷ Данова, Н. Иван Добровски в..., с.12.

¹⁸ Данова, Н. Иван Добровски в..., с.123.

¹⁹ Данова, Н. [Фрагменти от историята на изграждането на правната култура при българите](https://obuch.info/fpagmenti-ot-istoriyata-na-izgrajdaneto-na-pravnata-kultura-pr.html?page=2&fbclid=IwAR0TuD_x7t_7HA0VIOPoEE-UBnOThwN7nspgAiUUBCoEjuY2vlrygaQ0IUQ). Сп. Съдебно право, 4, м. ноември 2016, публ. на 27.08.2017, <https://obuch.info/fpagmenti-ot-istoriyata-na-izgrajdaneto-na-pravnata-kultura-pr.html?page=2&fbclid=IwAR0TuD_x7t_7HA0VIOPoEE-UBnOThwN7nspgAiUUBCoEjuY2vlrygaQ0IUQ>, (11.04.2021).

²⁰ Данова, Н. Иван Добровски в..., с.121.

²¹ По стар календарен стил датата е 30 октомври 1784 г., но в някои гръцки източници се посочва дата 19 октомври.

италиански, френски, немски и английски език. През 1803 г., заедно с учителя си Лесвиос, Каирис заминава за Италия. Там започва да учи теология, философия, математика и физика, като се записва в Университета в Пиза (1803 – 1807). После се премества за кратко в Швейцария, а след това в Париж, където остава до 1810 г., и изучава предимно въпроси с философско съдържание. Там младежът се свързва и с известният гръцки учен и философ Адамантиос Кораис. В Париж идеите на Френската революция му оказват значително влияние. Либерализмът, идеалите на свободата, новите идеи за човека и науката, за него стават философски и личностни пътеводители. Затова след като се завръща в родината веднага започва монументалната си работа по пробуждането на гръцката нация, за да възвърне свободата си от турското иго. Участва в организирането на гръцката война за независимост. Основава Орфантрофейо (на гръцки означава „сиропиталище“), прогресивно училище, подобно на университет. Получил високо за времето си образование, той открито споделя идеите на епохата на Просвещението. Продължава да изучава, а в последствие и да преподава математика, природни науки и философия. Проявява интерес и към археологията, ботаниката, които знания прилага на родния си остров. Прави някои важни археологически открития и категоризира някои от растенията на острова, както и документираща фармакологичните свойства на различни растения. Считан е и за революционер. На 10 май 1821 г. обявява война за независимост, чрез издигане на гръцки флаг на църквата „Св. Георги“ на о. Андрос и държи прочувствена реч, вдъхновила собствениците на корабостроителниците и търговци да дарят средства за кораби и за изграждането на гръцки флот, който да се бори срещу турците.

Визията за създаването на независима Гърция се основава на идеята за отделяне на църквата и държавата. Той застъпва идеята за създаване пан-Балканска държава, подобна на САЩ, която да бъде мултикултурна, с космополитен характер, където всички религии да са еднакво свободни от тиранията на османлиите. С тази идея се дава и началото на т. нар. Източен въпрос, постепенното разпокъсване от Великите сили на разпадащата се Османската империя²².

Ученици в основаното от него през 1826 г. са някои от сираците от гръцката война за независимост. Влага много от гръкофилските идеи, популярни по това време из цяла Европа (между другото, на същите е бил застъпник и английският лорд Байрон). В училището освен гръцки ученици има българи и турци. Там се преподавали следните предмети: Сравнително религиознознание, астрономия, астрология, корабна навигация, селско стопанство, теоретична и приложна математика, счетоводство, природни науки, теосевия (теосебия). Всъщност, още докато преподава науки в Академията на Кидония (град в северозападната част на остров Крит), Каирис се присъединява към Philiki Hetaireia (Филики етерия – Общество на приятелите). Но е подчертавал своето отрицателно отношение към славянството и цивилизационната му роля за православните народи. Заедно със своите ученици той пътува из островите на Гърция, за да подтикне покорените гърци да се изправят срещу турското иго. Неговото влияние е толкова голямо, че хората от съседните страни също се вдигат срещу завоевателя. По време на гръцката война за независимост, Каирис взима активна роля в многобройни битки, воювайки заедно с известните филхелени. След войната Каирис получава роля в политиката, където гласува в подкрепа на пристигането на Йоанис Каподистриас като управител на Гърция. Каирис е назначен за професор на новосъздадения Атински университет, но отхвърля предложението, предпочита да остане в родината си и основава сиропиталище, което в крайна сметка се превръща в училище. Там той преподава философия, висша математика, експериментална

²² **Георгиева, М.** Българските последователи на гръцкия просветител Теофинос Каирис и техните приноси към националната ни идеология през XIX век. – В: Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция - 2021 на Национален военен университет «Васил Левски» - Велико Търново, 27-28 май 2021 г., Том 2, научно направление «Педагогически и хуманитарни науки», ИК на НВУ, В. Търново, 2021, с. 65-81, с. 71.

физика, реторика, етика, астрономия, логистика, метафизика и религия не само на сираци, но и на студенти, дошли от цяла Гърция.

Училището на Каирис, основано през 1835 г. функционираше от януари 1836 до октомври 1839 г. се ползва с голяма популярност сред българите. На остров Андрос нашите сънародници имат възможността да вдишват атмосферата на просветен център, отговарящ на изискванията на принципите на Просвещението. Броят на учениците му достига 600, като преподаването се води единствено от Каирис, а за обучението на по-младите той прибегва до помощта на обучените по-възрастни ученици. Школата разполага с големи зали за преподаване, богата библиотека и лаборатории по физика и химия, снабдени с необходимите уреди за демонстриране на опити. Тук е първият телескоп, внесен в Гърция. В школата се изучават старогръцки и новогръцки, фиология, физика, математика, астрономия и философия. Това е първото учебно заведение в Гърция, в което се преподава експериментална физика²³.

За онези ученици, които постъпват в Андроското училище и са още незрели за системата на обучение на Теофинос Каирис, за тях е предвиден погответелен клас. За Андроското училище и работата на Т. Каирис представя се придобива най-вече от сведенията на Ив. Добровски. Школата на Каирис безспорно е била прочута със своя либерален и модерен дух. А образът на учителя е харизматичен. Както твърди и Добровски той е учил „в Европа, Париж, Англия, Италия” и знае няколко езика. Неговата дарба е да увлича със ловото. Преподава филология, философия и астрономия „в кратце”, така, че получавайки добра основа учениците могат „да се усвършенстват с книгите”. В тази връзка, още може да се добави, че учителят Каирис полага огромни грижи за комплектуването на ученическата библиотека. В нея намират място най-модерните и актуални заглавия от областите не само на философията и филологията, но и на историята, литературата, правото, политическата икономия, геологията, медицината и други науки. В тази библиотека обучаващите се имат на разположение заглавия като Енциклопедията на Дени Дидро и Д'Аламбер, многотомната история на Шарл Ролен, представляваща истинска енциклопедия на знанията на осемнадесети век, основни трудове на Волтер, Лок, Русо, Лок и др. От трудовете на гръцките просветители, от неговото съвремие учениците четат А. Кораис, Д. Лесвиос, Е. Вулгарис и на самия учител Т. Каирис. Може да се предполага, че освен в личната библиотека на Каирис, но и в училищната има и книги по педагогика. Известно е, че Адамандиос Кораис препоръчва на своя последовател в превод на гръцки книгата на френската писателка и педагожка Жан-Мари Льо Пренс дьо Бомон (1711 – 1780) „Magasin des enfants ou Dialogues entre une sage gouvernante et ses élèves”(Londres 1764), издадена на гръцки език за пръв път през 1788 – 1793 г. и претърпяла след това много издания през XIX в.²⁴. Той преподава още „чиста математика и естествени науки”». Добровски си спомня още: „всеки урок беше като проповед”²⁵.

Биографите на гръцкия просветител Каирис го определят и като революционер. Действително ето какво споделя за това Добровски, във връзка с участието на учителя му във въстанието от 1821 г.: „проповядвал въстание, бил красноречив. Достоен бил да разпали една войска до немай къде. Които били ранени, причестявал ги и им давал последно утешение”. Добровски разказва също и за крайния демократизъм и републиканството на своя учител. Дава сведения и за създадената от Каирис собствена религия, наречена «теосевия», а привържениците на която образуват тайно дружество от «теосевисти». Чрез нея проповядва своя политически идеал – Платоновата република, поставена на своеобразни религиозни начала.

Създаденото от Каирис религиозно учение е вдъхновено от Френската революция, от радикалното протестантство и от т.нар. деизъм. Обявено е от Синода на Цариградската

²³ Данова, Н. Иван Добровски в..., с. 124.

²⁴ Данова, Н. Иван Добровски в..., с. 96.

²⁵ Данова, Н. Иван Добровски в..., с. 125.

патриаршия за ерес, което довежда до закриването на училището на о. Андрос през 1839 година. Срещу Каирис започва процес и той е заточен в манастира на остров Скиатос през 1839 г. Знае се, че някои от учениците му се укриват в околните планини заедно със забранените книги от училището. По тези места те изграждат хоризонтални вятърни мелници и заживяват в тях. След смъртта на Йоанис Каподистриас, Каирис, подобно на много герои от гръцката война за независимост, е преследван и заклеймен от църквата като еретик, преследван, изпращан е в изгнание многократно и в крайна сметка е осъден на затвор, където умира. Дори след смъртта му омразата срещу него не престава. Тялото му дори е изкопано, нарязано на парчета и полято с вар. Осем дни след смъртта му, обаче съдът оттегля обвиненията към него и го оправдава.

Според Адамантиос Кораис, Каирис е един от безценните действащи лица на духовното пробуждане на поробената Гърция.

До края на живота си Каирис привлича вниманието на цяла Европа за своята мъдрост, патриотизъм, принос към науките и усилията си да вдъхне сили на поробените народи да се борят за свобода. С идеите и примера си Теофинос Каирис повлиява на 12 българи, негови ученици. Може да се каже, че те от своя страна, по своеобразен начин продължават делото му, най-вече като сеячи на просвета, наука и патриотизъм по българските земи. Също така, по непряк начин Каирис, чрез своите трудове продължава да влияе върху ума и на други български просвещенци. Ето някои от тях.

Ярък представител на модернизационните процеси в българското общество е ученикът на Каирис от училището на остров Андрос – българинът *Константин Георгиев Фотинов (1785 – 1858)*. Първоначално младежът получава образованието си в гръцките учебни заведения в Пловдив и Измир. След това е заедно в училището в Кидония (дн. град Айвали, Турция, в Мала Азия) заедно със своя сънародник бъдещият доктор Иван Селимински. Там те са ученици на Теофинос Каирис в периода 1817 – 1821г. Той им преподава физика, химия и математика. Известно е, че Каирис наследява в това училище своя учител Вениаминос Лесвиос, в периода 1812 – 1821 г.²⁶ От 1825 г. Константин Фотинов се установява като търговец, включително на книги, окончателно в Смирна – днешния Измир в Турция. Това е вратата на Османската империя към света, град с космополитно европеизирано общество, с присъствие на чужди консулства. В Смирна по това време излизат различни френски, гръцки, английски, арменски, еврейски вестници и списания. Заедно с американските търговски кораби там се установяват и мисионери на различни евангелски мисии. Американските мисионери дават на Смирна ерата на Гутенберг – като изпращат за нуждите на своята евангелизаторска дейност печатари и печатарски машини и организират няколко печатници. За печатницата на Антониос Дамянос са внесени от Англия специален български шрифт и печатарско мастило за отпечатването на Новия завет на Неофит Рилски (1839 – 1840 г.). В тази печатница са издадени на български език и част от преводите на Стария завет на Константин Фотинов, неговите учебници Гръцка граматика (1838 г.), „Общо землеописание...“ (Смирна 1843) в превод от гръцки език, „Психология или душесловие за учение на децата...“ (Смирна 1844 и 1851, Цариград 1861), Българо-гръцки разговорник (Смирна 1845), „Учение душесловно за децата...“ (Смирна 1852). В „Типографията на Дамянова“ се печата и сп. „Любословие“. Също в Смирна американските мисионери издават на гръцки език първото списание в Османската империя „Хранилище за полезни знания“, а Фотинов работи в него като коректор, който владее на високо ниво гръцки език. Това списание става и първоначален източник на илюстрации и съдържание на „Любословие“. Значението му за българското Просвещение има своите положителни оценки от Г. С. Раковски, Сп. Палаузов, П. Шафарик и др. Списанието има енциклопедичен характер с научно-образователните си статии, с материали по история, етика, педагогика, астрономия и др.

²⁶ Ваврек, А., Камишева, Г., Борисов, М. Приносът на гръцките и елино-българските училища за преподаването и популяризирането на физиката сред българите. Списание на БАН, кн.2, С., 1993, с. 71.

Чрез списанието и превода на Светото писание Фотинов създава основната терминология в българския език във всички области на познанието. К.Фотинов подготвя и издава в Смирна и първата граматика на българския език на западен език, т.е. на английски – „Записки по граматика на българския език“ – 1844 г. За своето време Фотинов оказва съществено влияние върху редица български възрожденски дейци. От него Раковски възприема основните му концепции върху българската история. В своята търговска кореспонденция е във връзка с най-известните представители на българската интелигенция, участва активно в изграждането на модерния етичен кодекс, като при него се проявява типичното за просвещенската идеология обвързване на моралните изисквания с гражданските задължения и нарастването на значимостта на идеята за гражданска добродетел и най-вече на изискването от всеки член на обществото да се грижи за общото благо. Фотинов превежда и публикува и откъси от съчиненията на Бенджамин Франклин и Томас Джеферсън, предназначени да формират манталитета на новия човек, който трябва да бъде образован, трудолюбив, толерантен, системен, съдържан и честен. Мечтае за общество, което отговаря на идеала на дейците на Просвещението. В него цари “равнозаконие”, т.е. това е общество на равноправни, свободни граждани, които се ползват с всички гаранции за неприкосновеността на живота си и равенство пред закона. Смята, че чрез просветата трябва да бъде внушавано: “Да се познава бога, да се покоряваме на царя, да слушаме наставника си, да почитаме родителите, да защитаваме вярата и да браним отечеството”. Вярвайки, че познаването на законите ще гарантира опазването на социалната справедливост, Фотинов настоява за специално образование на българите в тази насока, поради което иска в проектираното от него “всеучилище” или “панепистим”, т.е. университет, сред задължителните предмети да се изучава “правност “ – т.е. право.

През 1894 г. Иван Шишманов публикува студията си за Константин Фотинов²⁷, в която дава висока оценка на делото на гръцкия учител Теофинос Каирис и съобщава имената на някои негови ученици-българи, като подчертава ролята на гръцката школовка на българите от XIX век за тяхното идейно съзряване. Сред тях е *Иван Добровски (1812 – 1896)*²⁸ - роден на 1 април 1812 г. в град Сливен. Учи последователно в родния си град при даскалите Теодораки и Николаки, бяга след Руско-турската война от 1827/1829 г. във Влахия, работи като писар в Одеса. През 1836 година се записва да учи в известната школа на видния деец на гръцкото възраждане и прочут учен Теофинос Каирис на о. Андрос. Негови съученици там са Стоян Чомаков, Иларион Макариополски, бъдещият Пловдивски митрополит Паисий и други. Там Добровски проявява способности по математика, които удивяват самия му учител. След закриването на школата Добровски отива в Атина, от там в Белград, Букурещ, Браила, Цариград. Връща се отново в Атина, пътува до остров Самос, и скоро заминава за Виена, където живее 3 години. Първият брой на неговото списание „Мирозрение“ излиза през септември 1850 г. и се издава със средствата на спомоществатели. През 1852 г. Добровски напуска Виена разочарован от австрийската политика спрямо славяните и през Букурещ и Цариград заминава за Русия, а от там през Германия и Англия – за Ню Йорк. Пътуването на Добровски до Америка през 1854 – 1855 г. е първото документирано пътуване на българин до Новия свят. Вече в напреднала възраст, Добровски се установява в Пловдив. През 1879 г., Йоаким Груев, като директор на Дирекцията на Народното Просвещение в правителството на

²⁷ **Шишманов, И.** Константин Фотинов, неговият живот и неговата дейност. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга XI, Държавна печатница - София, 1894, с. 641-642, с.725; <http://macedonia.kroraina.com/sbnu/sbnu_index.htm>, [sbnu_11.pdf](#)>, (04.06.2021).

²⁸ **Данова, Н.** Иван Добровски в перспективата на българския XX век. ИК «Валентин Траянов», София, 2008, с. 8.

Източна Румелия го назначава за уредник в книгохранилището на Дирекцията, което през 1882 г. прераства в Областна библиотека и музей²⁹.

Следващият изявен български възпитаник на учителя Каирис е **Иван Николов Момчилов**. Роден в Елена през 1819 година, той е учи в родния си град при Андрей Робовски, бил е и негов помощник-учител. Също получава солидна за времето си подготовка. По-нататък продължава образованието си на остров Андрос при Теофинос Каирис, сетне учи при баварски професори в Атинската гимназия и в Херсонската семинария. Високо ерудирана възрожденска личност, реформатор и учен, владеещ черковнославянски, гръцки, латински, немски, турски и руски езици, той е един от първите слависти, кореспондирал с чешкия учен Хатала. Момчилов установява добър училищен ред в Еленското школо, където се завръща и започва работа. Педагогът е уважаван и обичан от ученици, учители и граждани и неговите възгледи и методи заслужават се изследват като изключителни за времето си. Още тогава той премахва боя като възпитателно средство. Освен това въвежда нови предмети, открива училищна библиотека, урежда честване празник на училището в Деня на Свети Три светители. Пръв говори още през 1844 година за славянските равноапостоли Кирил и Методий пред учениците и пише за тях тропар (похвална песен). Закърмен с чиста обич към Отечеството от детство и особено от ония години, още когато е ученик на остров Андрос става деен член на Славянобългарското дружество и се стреми да възпитава в патриотизъм и родолюбие и своите ученици. Девиз на училището става призивът на Момчилов: "Обичай отечеството си и никога да не пожелаеш и предпочетеш друго отечество от своето"³⁰.

Доктор Стоян Чомаков е също един от най-големите български общественици възрожденци, известен и уважаван лекар и един борците за църковна независимост, който прокара българските интереси, заради което е заклеймен като "русофоб". Роден е в Копривщица през 1819 г. и остава в историята с градежа на редица български църкви и училища в Пловдив. Д-р Стоян Чомаков става по-късно най-популярният лекар в Пловдив в средата на XIX век. В училището на Каирис на о. Андрос той е заедно със съученик, също българин и негов съгражданин – **Андонаки**. Вероятно това е Андонис Теод. Филипоулитис. Но за него няма засега никакви подробни сведения. Следва е медицина в Пиза и Флоренция в Италия, след което специализира в Париж. Става известен с това, че прави първите хирургични коремни операции в Османската империя. През 1849 г. открива и първата българска аптека в Пловдив. Освен това е виден училищен настоятел и преподава френски език. Д-р Чомаков е един от най-изявените борци срещу гръцкото влияние, което в Пловдив тогава е доста силно. Произнася историческа реч по време на изпитите в гръцкото училище в Пловдив, в която се обявява срещу елинизацията и призовава българите да учат на български език. Участва в свалянето на известния с антибългарските си прояви митрополит Хрисант. Пренася борбата срещу фанаритите от Пловдив в Цариград. Той е един от главните организатори на общобългарския събор в Цариград като стъпка към отделянето от Патриаршията. Самият той става представител в него на Пловдивската и Софийската епархии. Някои църковни историци го определят като водач на "партията" на "българските националности" по църковния въпрос. В негово лице в Цариград българите намират свой истински лидер, който твори дипломатия по църковния въпрос в центъра на османската столица и се бори с голяма енергия за създаване на Българската екзархия, станало факт чрез издаване на султанския ферман от 27.02.1870 г. Той е страстен борец на опазване на единството на българите в Мизия, Тракия и Македония.

Захари Струмски (1820 - 1869), записан в Каирисовото школо като Захари Михаилидис, първо учи при «друг един знаменит тогавашен гръцки учител Логадис» и поради това е приет

²⁹ **Стоилов, Е.** Иван Добровски. <<https://www.libplovdiv.com/index.php/bg/2012-03-24-09-44-03>>, (11.04.2021).

³⁰ **Ivanova, A.** Education – the Bulgarian Case. JOURNAL HOMEPAGE: WWW.SOCIOBRAINS.COM INTERNATIONAL SCIENTIFIC REFEREED ONLINE JOURNAL , ISSUE 59, JULY 2019, 88-113, p. 94-95.

направо в класовете на Каирис. Той и Иван Добровски само постъпват направо в курса на обучение, за разлика от останалите българчета, които посещават първо подготвителните класове. Техни съученици стават и други българи като Христо Дойчинов, Никола Димитров, Атанас Чалъков³¹.

Друг изявен ученик на Теофинос Каирис е *Иларион Макариополски*. Роден е в град Елена през 1812 г., с името Стоян Стоянов Михайловски. Получава също много високо за времето си образование. Първо учи в родния си град в гръцкото училище в селището Арбанаси. Приема монашество в Хилендарския манастир през 1832 г. и там е заедно с Неофит Бозвели. Продължава образованието в школата на известния гръцки просветител Теофинос Каирис на остров Андрос, където негов съученик е Стоян Чомаков. По-късно учи 3 години в прочутата Атинска гимназия. Близък приятел и сподвижник на Георги Раковски. От 1844 г. ръководи, заедно с Неофит Бозвели, църковно-националната борба в Цариград. През 1845 – 1850 г., в резултат на натиск, оказан от руски дипломати върху османското правителство, е заточен в Света гора. След завръщането си в Цариград разгръща още по-активна дейност в църковно-националното движение. Избран е за духовен глава на цариградските българи. На 5 октомври 1858 година е ръкоположен за Макариополски епископ. Ръкополагането му като такъв му дава право да представя своите сънародници в Цариград както пред Цариградската патриаршия, така и пред Високата порта.

Сред най-ерудитаните ученици на Каирис е и *д-р Иван Селимински*. Според изследователя Стоян Маслев, той и българинът *Георги Золотович* учат при известния гръцки педагог в училището в Кидония в периода 1817-1821 г. Затова и двамата си спечелват по-късно прозвището „волтерианци“, поради по-свободното си отношение към проблемите на религията и църквата. Според изследователя на живота и делото бна д-р Селимински Михаил Арнаудов, той се „извисява до равнището на философи като Холбах, Русо и Волтер“³². Д-р Иван Селимински (Юрдан Георгиев Христов) е роден на 24 декември 1799 г. в Сливен в семейството на търговец. Начално образование получава в сливенско училище. Баща му Георги бил убит през 1801 г. от телохранителя си – потурчен българин. Майка му Малама загива заедно с цялото семейство от чума през 1812 г. На 14-годишна възраст заедно със свои роднини пътува до Йерусалим, по-късно се установява в град Кидония, Мала Азия и там завършва гръцката гимназия. Под влияние на своя учител Теофинос Каирис се формира като революционен демократ и взема дейно участие в тайните революционни организации на гръцкото освободително движение Филики Етерия. По пътя от Кидония до Атон и оттам до Пелопонес той се запознава с организациите на гръцкото въоръжено въстание по островите. След това той заминава за Европа. В Италия той се среща с гръцките емигрантски революционни организации, а също с национално-революционното движение на италианските карбонари, чиито въстания в Пиемонт и Неапол през 1821 – 1822 г. току-що са били потушени. В Пеща той се запознава с унгарското национално революционно движение и с организациите на славянските народи в Австрия (чехи, словаци, хървати, словенци, сърби и др.), а също и с някои от известните тогава учени-слависти. Запознава се и с дейността на „Матица сръбска“. В град Брашов Селимински взема активно участие в превръщането на града в един от първите организационни центрове на българската емиграция. Връща се в Сливен през 1825 г. и основава през същата година първата българска тайна революционна организация „Братство“. Там отваря и училище с две степени, в горната степен на което преподава физика като самостоятелен учебен предмет. След първите успехи на организацията Селимински заклева членовете и излага провежданата от него революционна тактика и стратегия в нелегалната борба. Организации като тази в Сливен са

³¹ Данова, Н. Иван Добровски в..., с. 125.

³² Бонева, В. Животът и делото на д-р Иван Селимински в българската историческа книжнина. // Исторически преглед, 1991, кн. 12., с.73-74.

създадени още в Шумен и други градове. В навечерието на руско-турската война (1828 – 1829 г.) той взема мерки за въоръжаването на своите хора, за създаване на въоръжени отряди, складове за оръжие и храна по Балкана и разузнаването. Участва в организираното преселение в Бесарабия. Селимински напълно подкрепя идеята за образуване на автономно българско княжество в Добруджа. Като един от ръководителите на българската емиграция, той прави всичко възможно за изпращане на специална делегация в Цариград. Следва неговият период на учител в Букурещ. Той е един от главните основатели на първата българска емигрантска организация във влахо-молдавската столица. Тя дава основата за организирането на Българско народно дружество през революционната 1848 г. След това се създава Букурещкия български комитет през 1853 г. във връзка с Кримската война, който през 1862 г. се е превръща в Българска добродетелна дружина. Като учител в град Рошиори де Веде, Селимински помага на българските бежанци, произхождащи главно от Свищов, да построят нов град – Александрия. Във Влашко и Бесарабия продължава с педагогическата си дейност. Откритото от него училище в Нови Сливен (Берязка) е закрито скоро, понеже е оклеветен като безбожник пред окръжния управител. През 1835 г. Селимински става генерален пълномощник на общината в Нови Сливен. Изработването на устава на Централното болградско училище е основно негово дело. След това заминава за Атина. Като студент по медицина в Атина през 1840 – 1844 г., Селимински възобновява организираното на остров Андрос „Славяно-българско ученолюбиво дружество” от българските младежи, преминали на учение в Атина, на които той става учител и възпитател. Полага основите на 25-членна организация, която да се бори за народност, просвета и за българска родна църква. Селимински поддържа започнатото дело от Васил Априлов за господство на говоримия български език в училищата и църквите и изпращане на български младежи на учение в руските училища. Бори се против католическата и протестантската пропаганда, която според него се опитва да внесе разединение сред българите. Селимински написва в Атина своето „Политическо верую“, в което излага основните си възгледи като революционен демократ и изключително прогресивен обществен деятел. През време на парламентарните избори в Гърция в 1843 г. по идея на Селимински е образуван „Трако-славянски комитет“. От дипломирането си като медик през 1845 г. до последната година от живота си – 1867 г. д-р Селимински работи като лекар и провежда множество здравни реформи във всички градове където работи – Букурещ, Браила, в Бесарабия и др. През 1845 г. Селимински заминава за Париж. По-късно е в Чехия. След Кримската война – (1853 – 1856 г.) той е и един от главните организатори на Букурещкия български комитет. Селимински взима активно участие в църковната борба. Умира на 21 август 1867 г. в един румънски манастир около Галац.

Георги Золотович става известен български търговец, общественик и дарител. Роден е през 1799 г. в Калофер, в известния по-късно род Золотович. Учи в Карлово при Райно Попович, в Пловдив и завършва гръцкото училище в Кидония, след което работи в големи търговски кантори в Цариград, Пловдив и Одеса. През 1835 г. започва собствена търговия със зърно в Цариград и се утвърждава като една от влиятелните фигури в местната българска общност, като участва в усилията за създаване на самостоятелна българска църква. Подпомага училища, църкви и читалища. Член е на Българската община в Цариград. От 1877 г. живее в Монпелие. Със завещание от 21 август 1879 г. дарява 16 554 лева за стипендии на бедни ученици от Калофер, които да продължат образованието си в Пловдивската мъжка гимназия. Към Министерство на народното просвещение е създаден фонд „Георги Золотович“, който е закрит през 1948 г. чрез вливането на фонд „Завещатели и дарители“ в държавния бюджет. Георги Золотович умира на 31 юли 1881 година в Монпелие.

Твърде възможно е архивното наследство да покаже на изследователите още имена на българи – възпитаници на гръцкия педагог и да се проследи лъчението на неговите идеи.

Теофилос Каирис не е преподавал лично на един от видните ни възрожденски просветители – Тодор Икономов, но последният се изявява като ярък негов последовател и дори продължител на някои от идеите му.

Ето какво споделя Икономов в спомените си, с дата 30 януари 1861 година: ”вчера пристигнах в Цариград и днес рано с нетърпение посетих униатската черква. Аз бързах да видя това нововъведение у нас, което според мнозина други и съгласно с моята наивна вяра, трябва да обнови не само духовната страна на България, но и външната – политическото ѝ и материалното ѝ положение”³³. Първото препитание на младия интелегент там е като учител. Назначават го в Униатското училище, където се сближава с френските калугери-лазаристи и с техния учен патер Фавериал. При него Икономов учи всеки ден френски език. Във връзка с това ето какво споделя Петър Карапетров, сподвижник на Икономов от това време: „и по-преди той подразбираше френски, а гръцка книга добре знаеше; изпърво с Фавериала все гръцки хората... Тоя 23-годишен момък, вижда се, бе чел доста и имаше вече своите възгледи. Той бе свободомислящ”³⁴. Всъщност, първоначално Униатството като обществено движение не пречи, а подпомага националната консолидация. Известна е ролята на Унията за бурното навлизане на международно признатия френски език в българските територии, за модернизирание на българското просветно дело, за приобщаване на българите към достиженията на западната цивилизация след Ренесанса. Ето още какво споделя Карапетров: „Странно бе, откъде това момче бе взело тия идеи в онова време – 1861 г. Чело ли бе то Волтера или някой друг свободомислящ философ? Този момък упражняваше вече влияние върху другарите си... Речта му бе убедителна, внушителна. Той много споменуваше за ученията на някой си български поп Богумил и за „някой си” френски философ Волтер, а от гръка Каири се възхищаваше”³⁵. За българските просвещенци Франсоа Волтер (1694 – 1778), неговото дело и философия са широко познати. А в периода след Кримската война, мнозина от тях се запознават и с прогресивните идеи на гръцкия философ и педагог Теофилос Каирис (1784 – 1835). Т. Икономов е автор на трудове, посветени на проблемите на религията и църквата. Неговите педагогически трудове – учебници и статии във възрожденската периодика са насочени към възпитаването на любов у българските ученици към родното – език, култура, минало, фолклор, обичаи и традиции. Той работи за въвеждане в училищното учебно съдържание на знания за тях и дори за политехнически познания. Да получат един вид технологично обучение, нещо, което в пълнота е реализирано в съвременното българско училище³⁶.

Икономовите статии отразяват и влиянието на западната мисъл по темата, а така също и относно мисленето според „протестантските“ категории. Този пример ще ни покаже как се преплитат протестантските и просвещенските мотиви или по-скоро – как се осъществява просвещенското доразвиване на протестантските идеи и значението им за Българската модерност. Поддържайки близки контакти с френските католически мисионери, той се запознава с френската литература и философия. Съчетаването на тези две имена – Волтер и Каирис показва последователността на мисълта на Икономов, фокусирана върху

³³ **Икономов, Т.** Мемоари. Подбор и редакция Тончо Жечев, Библиотека „Български мемоари”, Издателство „Български писател”, С. 1973, с. 49.

³⁴ **Тодоров, И.** Тодор Икономов и дейността му в служене на българския народ, С., 1921, с. 10.

³⁵ **Карапетров, П.** Няколко думи за Т. Икономов, сп. Българска сбирка, г. II, кн. IV, 1895, с. 206.

³⁶ **Димитрова, Н.** Приносът на технологичното обучение за съхраняване на българските национални традиции. Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Педагогически факултет, том XXD, Научни трудове от конференция „Иновации в образованието“, 30.09. – 02.10. 2016, ПФ, Шумен, 2016, с.686 – 889, с. 689, <https://www.shu.bg/wp-content/uploads/file-manager-advanced/users/faculties/pf/izdaniya/godishnici/God_na_PF_2016.pdf>, (25.04.2021).

рационалистичната критика на християнството, но и на религията и духовенството като цяло³⁷. Според Икономов патриотът и християнинът е призван да работи и живее в полза на своя народ, нещо повече: ”когато един човек се дели от народа си, защото го счита за изгубен, и когато разликата на някои обреди му е по-скъпа от всичко друго, тогава не може да има съмнение накъде ще му клони сърцето и умът. ... Истинският патриот, умният патриот не поставя своя народ толкоз ниско, нито се отделя от него за нищожни работи”³⁸. Интересно е и друго негово схващане, че националното е по-важно от религиозното. Но това се свързва с идеята, че религиозните въпроси са временни и променливи. Благоклонното му отношение към еретиците трябва обаче да се тълкува в контекста на борбата с гръцката йерархия: „Нека видят моите съотечественици, че сме били голяма жертва на измамата и че с вярата заедно, гръците ни подарили и много лъжи”³⁹. Както обяснява в мемоарите си: „Аз намерих, че ще бъде по-добре да ни нарекат схизматици, отколкото да загубим съвсем чувството на религиозност и на уважение към църквата”⁴⁰. Така, принципите на преобразованието, схващано като *изчистване* на натрупванията, препращат към евангелския идеал. Народността се оказва тук своеобразна форма на съборността, адаптирана към историческото развитие. Новата реформация трябва да бъде съгласна с духа на XIX век. Законът на Историята, т.е. законът на развитието, взет от естествознанието и материализма, съгласно някои практики на западните мислители, прави относителни както самите обреди (а не само грешките в изпълнението им), така и решенията на йерархията (така стават невалидни актовете на гръцката църква относно българската, в това число и анатемата). Преобразованието е основано върху постиженията на новата наука и човешкия напредък и в крайна сметка говори за една етична, естествена религия.

От изложеното дотук може да се заключи, че най-вероятно бъдещи научни изследвания ще открият още имена на възпитаници на гръцкия просветител, както и други факти, значими за историята на българското образование и просвета.

References:

1. Atanasova, V. Distsiplinata v balgarskoto uchilishte prez Srednovekovieto i Novoto vreme. UI „Episkop Konstantin Preslavski”, Shumen, 2016.
2. Bobchev, S.S. Pregled na balgarskiy pechat (1844-1894). Plovdiv, 1894.
3. Boneva, V. Zhivotat i deloto na d-r Ivan Seliminski v balgarskata istoricheska knizhnina. // Istoricheski pregled, kn.12, 1991.
4. Vavrek, A., Kamisheva, G., Borisov, M. Prinosat na gratskite i elino-balgarskite uchilishta za prepodavaneto i populyariziraneto na fizikata sred balgarite. Spisanie na BAN, kn.2, S., 1993.
5. Georgieva, M. Balgarskite posledovateli na gratskiya prosvetitel Teofilos Kairis i tehните prinosi kam natsionalnata ni ideologiya prez XIX vek. – V: Sbornik dokladi ot Godishna universitetska nauchna konferentsiya - 2021, na Natsionalen voenen universitet «Vasil Levski» -Veliko Tarnovo, 27-28 may 2021 g., Tom 2, nauchno napravlenie «Pedagogicheski i humanitarni nauki», IK na NVU, V. Tarnovo, 2021.
6. Danova, N. Ivan Dobrovski v perspektivata na balgarskiya XIX vek. IK „Valentin Trayanov”, Sofiya, 2008.

³⁷ Theodossiou, E., Grammenos, T., & Manimanis, V. N. (2004). Theophilos Kairis: The creator and initiator of Theosebism in Greece. *The European Legacy*, 9(6), 783 – 797. <https://doi.org/10.1080/1084877042000311626>.

³⁸ Икономов, Т. Философско и социологически съчинения. Изд. „Наука и изкуство”, С.,1983, с. 196.

³⁹ Пак там..., с.182.

⁴⁰ Джевицка, Е. *Българската реформация?* За хибридизацията на идеите в процеса на модернизацията на културата. *Slavia Meridionalis*, 17, с. 20 <<https://doi.org/10.11649/sm.1370>>(23.04.2021).

7. Danova, N. Fpagmenti ot istoriyata na izgrazhdaneto na pravната kultura pri balgarite. Sp. Sadebno pravo, 4, m. noemvri 2016, publ. na 27.08.2017, <https://obuch.info/fpagmenti-ot-istoriyata-na-izgrajdaneto-na-pravnata-kultura-pr.html?page=2&fbclid=IwAR0TuD_x7t_7HA0VIOPoEE-UBnOThwN7nspgAiUUBCoEjuY2vlrygaQ0IUQ>(11.06.2021).
8. Dimitrova, N. Prinosat na tehnologichното obuchenie za sahranyavane na balgarskite natsionalni traditsii. Godishnik na Shumenskiya universitet „Episkop Konstantin Preslavski“, Pedagogicheski fakultet, tom HHD, Nauchni trudove ot konferentsiya „Inovatsii v obrazovaniето“, 30.09. – 02.10. 2016, PF, Shumen, 2016.
9. Dzhevietska, E. Balgarskata reformatsiya? Za hibridizatsiyata na ideite v protsesa na modernizatsiyata na kulturata. Slavia Meridionalis, 17, s. 20 <<https://doi.org/10.11649/sm.1370>>(12.06.2021).
10. Dimkov, N. Vazrozhdenska literatura. Granitsi na balgarskoto Vazrazhdane, Shumen, 2005.
11. Ivanov, Yu. Balgarskiy periodicheski pechat ot vazrazhdaneto mu do dnes. T.1, (Posveshtava se na Mihail Ivanov-doktor na meditsinata), Darzhavna pechatnitsa – Sofiya, S., 1893, s. 17-21, s.17, <https://books.google.bg/books?id=zzwtAQAIAAJ&printsec=frontcover&hl=bg&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>(05.06.2021).
12. Ikonov, T. Memoari. Podbor i redaktsiya Toncho Zhechev, Biblioteka „Balgarski memoari“, Izdatelstvo „Balgarski pisatel“, S. 1973.
13. Ikonov, T. Filosofsko i sotsiologicheski sacheninya. Izd. „Nauka i izkustvo“, S.,1983.
14. Kasarov, L. Entsiklopedicheski rechnik. T. 1. Plovdiv, 1899.
1. Karapetrov, P. Nyakolko dumi za T. Ikonov, sp. Balgarska sbirka, g. II, kn. IV , 1895.
15. Kolev, Y, Atanasova, Vitanova, N., Istoriya na pedagogikata i balgarskoto obrazovanie, UI „Episkop Konstantin Preslavski“, Shumen, 2005.
16. Penev, B. Istoriya na novata balgarska literatura. I-vo izdanie, S. 1930.
17. Radivoev, M. Biografiyata na Ivan Nikolov Momchilov s kratak ocherk za prosvetitelnata mu deynost (1819 – 1869). S.,1912.
18. Stoitsov, E. Ivan Dobrovski. <<https://www.libplovdiv.com/index.php/bg/2012-03-24-09-44-03>>(11.06.2021).
19. Todorov, I. Todor Ikonov i deynostta mu v sluzhene na balgarskiya narod, S., 1921.
20. Shishmanov, I. Konstantin G. Fotinov, negoviyat zhivot i negovata deynost. – V: Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, kniga 11, Sofiya, Darzhavna pechatnitsa, 1984.
21. Georgieva, M. FOR PAN-BALKAN DIMENSIONS OF MODERN NEW BULGARIAN EDUCATIONAL MOVEMENT. Issue 33, May 2017, 96-112, p. 98, <http://sociobrain.com/website/w1465/file/repository/96_112>(12.06.2021).
22. Ivanova, A. Education – the Bulgarian Case. JOURNAL HOMEPAGE: WWW.SOCIOBRAINS.COM INTERNATIONAL SCIENTIFIC REFEREED ONLINE JOURNAL , ISSUE 59, JULY 2019, (12.06.2021).
23. Theodossiou, E., Grammenos, T., & Manimanis, V. N. Theophilos Kairis: The creator and initiator of Theosebism in Greece. *The European Legacy*, 9(6), 783–797. <https://doi.org/10.1080/1084877042000311626>, 2004, (12.06.2021).
24. Stoyanov, Sv. Notes on historical development of formal-typological method in archaeology., In: International scientific refereed indexed online journal with impact factor “SocioBrains”, 2016, Issue 22, <<http://sociobrain.com/bg/top/issues/issue-22%2C-june-2016/>>, 84 – 86, (12.06.2021).
25. [Περτέσης](#) Δ. Θεόφιλος Καΐρης, ο φιλόσοφος της νεότερης Ελλάδας που ξεπέρασε τα εσκαμμένα, 14 Φεβρουαρίου 2010, <<https://www.tempo.gr/themata-afierwmata/2086-theofilos-kairis>>(12.06.2021).